

İslam Hukukuna Giriş

Necmettin Kızılkaya, *Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, 273 sayfa.*

Ali Rıza FİDAN*

Bin yılı aşkın bir süredir Müslüman toplumların uyguladığı İslam hukuku, Müslüman hukukçuların ve araştırmacıların yanı sıra oryantalistlerin de ilgi odağı olmuş ve onlar da bu alanda pek çok eser kaleme almışlardır. Oryantalistlerin konuyla ilgili yazdıkları eserlerden biri de farklı bir bakış açısı getiren Wael B. Hallaq, *An Introduction Islamic Law* adlı kitabıdır. Hallaq'ın bu kitabını İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya *İslam Hukuku'na Giriş* adıyla Türkçeye kazandırmıştır.

Lübnanlı Hıristiyan bir aileye mensup olan Hallaq, uzun yıllardır akademik kimliğiyle ön plana çıkmış, İslam hukuku alanında farklı çıkış ve tavırlarıyla, son dönem oryantalistleri arasında farklı bir konumda değerlendirilmiştir. Onun bu farklılığı klasik "Schacht" oryantalistliğine muhalif tavrıdır. Oryantalistler arasında İslam'a ve bu minvalde onun hukukuna diğerlerine göre büyük oranda objektif yaklaşan ve bu konuda kendini kanıtlayan önemli şahsiyetlerden birisidir. Onun bu yaklaşımını, tanıtımını yapacağımız eserinde de bariz bir şekilde görmek mümkündür.

Tanıtımını yaptığımız bu eser, Kızılkaya'nın da dediği gibi Batılı okuyucuya hitaben yazılmış ve bazı kavramlar hedef okuyucu kitlesinin aşına olduğu kelimelerle açıklanmaya çalışılmış, bazı terimlerin ilk harfleri büyük yazılarak dikkat çekilmiştir. Akademik özelliği her ne kadar ön planda olmasa da tanıtımını yaptığımız kitap, alışlagelmiş oryantalist bakış açısından farklı tezler ileri sürmesi ve okuyucuya farklı bakış açıları kazandırması bakımından okunmaya değerdir.

İslam hukukunu genel hatlarıyla ve anlaşılır bir üslupla hikaye etmeyi başardığı bu eserinde yazarın, son dönem sömürge devletlerinin İslam hukukunu Müslüman devletler üzerinde nasıl sömürge aracı olarak kullandıklarını etkileyici ve akıcı bir dille kaleme alması kitaba ayrı bir önem kazandırmıştır. Tercümenin üslubu da büyük oranda başarılı, anlaşılır ve akıcıdır. Bununla birlikte bazı başlıklar altında

* *Yüksek Lisans Öğrencisi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, E-posta: alirizax_1985@hotmail.com.

sürekli “hâkim”, bazılarının altında ise “yargıç” veya “kâdî” kelimelerinin kullanılmasının bir uyumsuzluk doğurduğu söylenebilir.

Kitap Kızılkaya'nın eser hakkında yazdığı tanıtım mahiyetinde olan “Kitap ve Tercüme Hakkında”ki yazısıyla başlamaktadır. Hallaq'ın kendisi de tercümeyle özel bir “önsöz” yazmıştır. Metin ise esas itibarıyla bir giriş ile on ana başlığın yer aldığı iki bölümden oluşmaktadır. Yazar kitabın sonuna bir “Kronoloji” ve “Tavsiye Edilen İleri Okumalar Listesi” eklemiştir, bu da kitabı daha kullanışlı ve faydalı hale getirmiştir.

Yazar, Türkçe baskıya yazdığı önsözünde Kızılkaya'nın tercüme faaliyeti vasıtasıyla Türk okuyucusuyla buluşmaktan memnuniyet duyduğunu, bu kitabı yazma amacının şeriatla ilgili yazılmış kitaplara bir yenisini eklemek olmadığını, kitabın özel bir etki oluşturarak oryantalist düşüncüyü sarsmak amacıyla yazıldığını belirtmiştir.

Giriş bölümünde yazar, İslam'ın şiddet dini olarak gösterildiğini, şeriatın sadece el kesme, recm gibi konularla ilişkilendirildiğini, kendisinin ise İslam hukuku ile ilgili yanlış anlamaları düzeltmeyi amaçladığını vurgulamıştır. Ayrıca yazar bu kitabın daha önce yazmış olduğu *Shari'a: Theory, Practice, Transformations* isimli eserinin özeti mahiyetinde olduğunu açıklamıştır. Yazarın da belirttiği gibi bu eser, üst seviyedeki okuyucu kitlesi için değil, İslam hukuku alanında genel bir malumat sahibi olmak isteyen kişiler için idealdir. Bu sebeple yazar teknik açıklamaları ve akademik terimleri mümkün olduğunca elemeye tabi tutmuş, ayrıca fazla yer kaplamaması açısından -başka yazarlardan alıntılar hariç- dipnotları eklememiştir.

Yazar “*Gelenek ve Devamlılık*” adlı birinci bölümün “*İslam Hukukunda Kim Kimdir*” isimli ilk başlığında (s. 21 - 31), öncelikle İslam hukukunun devlete ve topluma olan etkisini incelemiştir, şeriatın toplum ve yöneticiler üzerindeki etkilerini ele almış ve bu etkiyi modern hukukla karşılaştırmıştır. Yazar İslam hukukunda sürekli karşılaşılan mezhep imamı, müctehit, kadı gibi kavramları hukuk profesörü, müftü ve yargıç gibi kelimelerle karşılamış ve bu kişilerin İslam hukukundaki yerini ve önemini açıklamıştır. Yazar “fetva”nın otoritesinin mutlak olduğunu, müslüman halkın çoğunlukla müftülerden fetva aldıktan sonra davayı mahkemeye taşımadığını ve davaların “arabuluculuk” ilkesiyle çözüme kavuşturulduğunu vurgulamıştır. Hukuk profesörlerinin (müctehit imam) ve müftülerin bu işlerden para almadığını, bu işi bizzat inançları ve dini öğretim istiyakları sebebiyle yaptıklarını ve bu insanların etrafında Hz. Muhammed'in yaşamını öğrenme arzusuyla dolu birçok öğrencinin bulunduğunu belirtmiştir. Yazar ayrıca sultanların, devlet görevlisi olmayan kişilerin yaptığı bir hukuk manzumesine uymasını İslam hukukunun çok üstün ve farklı bir özelliği olarak gördüğünü değişik vesilelerle ifade etmiş, bugün

dahi müslüman olmayan hiçbir devletin bunu gerçekleştiremediğini ileri sürmüştür (s. 22 - 24, 61, 63, 65, 67, 69, 90, 118 - 119).

“*Fıkıh: Nasıl İnşa Edildi?*” (s. 31 - 55) sorusunu cevaplamayı amaçlayan ikinci ana başlıkta, İslam hukuk geleneğinin akla önem verdiğini, fakat insanoğlunun dünyanın sırlarına tamamen vakıf olamayacağını, bu nedenle vahye ihtiyaç duyduğunu açıklayan yazar, akıl-vahiy ilişkisini evliliğe benzeterek bu ikisinin İslam hukukunun temelini teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bundan sonra hukukçuların “*Usulü Fıkıh*” ilmini ortaya koymaya giriştiğini ve İslam hukukunun ilk ve en önemli kaynağının Kur’an olduğunu, peşinden Hz. Peygamber’in sünnetinin geldiğini açıkladıktan sonra, sünnetle ilgili kavramları incelemiş ve bu kavramların delil olarak müctehid imamlara göre farklılık gösterdiğini beyan etmiştir. Yazar daha sonra icthad, kıyas, istislah, istihsan gibi İslam hukukunun diğer delillerini açıklamış, fıkhi ahkâmın az bir kısmının doğrudan ayet ve hadislerle açıklandığını, geriye kalanın ise icthada dayalı yöntemlerle çözüme kavuşturulduğunu ileri sürmüştür. Şeriatın değişik toplumlara ve bölgelere uygulanabilir, değişken, esnek ve sürekli gelişim gösteren bir yapıya sahip olduğuna dikkat çeken yazar, İslam hukukunun sömürge devletleri tarafından değişmezlikle suçlanmasını ve bunun da şeriatın kaldırılmasına sebep olarak gösterilmesini ironik bulmuştur. Yazar bu bölümün sonunda fıkıh konularının kitaplarda dağılım oranını gösteren yüzdelerle bir şemaya da yer vermiştir.

Mezhepleri tanıtmayı amaçladığı üçüncü başlık olan “*Fıkıh Ekolleri*” bölümünde (s. 55 - 65) ise yazar; mezhep kelimesinin tanımını yaptıktan sonra mezheplerin İslam hukukundaki rolünü, mezhepler arasındaki farklılıkları ve mezheplerin gelişim süreçlerini kısaca ele almış, mezheplerin kimler tarafından, nerede, nasıl kurulduğu ve doktriner yapılarının nasıl geliştiğinden söz etmiştir. Şeriatın modern reformlar tarafından boşa çıkarılana kadar hiçbir fakihin mezheplerden bağımsız hareket etmediğini öne sürmüştür.

Birinci bölümün dördüncü ana başlığı “*Hukukçular, Hukuk Eğitimi Ve Siyaset*” tir (s. 65 - 93). Hallaq, bu başlık altında hukukçuları, onların ve yöneticilerin siyasetle olan ilişkisini konu almıştır. İslam hukukunun ilk iki veya üç yüzyıl boyunca yönetim tarafından bir müdahaleye maruz kalmadığını, sonrasında ise şeriatın yönetici ve idareye hizmet etmekle birlikte, on dokuzuncu yüzyıla kadar otoritesinin korunduğunu ve bizzat yöneticinin şeriata boyun eğmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Fakat yazarın, İslam hukukunun kurumsallaşmasından sonraki dönemde, yöneticilerle fakihler arasında bir menfaat ilişkisi olduğunu ima etmesi gözlerden kaçmamaktadır. Yazar bu başlık altında, zaman zaman farklı sayfalarda ve azımsanmayacak derecede sürekli olarak İslam’ın ilk iki yüzyılındaki fıkhi çabanın,

“Allah rızası için” yapıldığını, takip eden dönemlerde ise yavaş yavaş bir menfaat ilişkisine dönüştüğünü savunduğu izlenimini vermektedir (s. 73 - 75; 86 - 89). Eğitim konusunda ise yazar, ilk dönemlerdeki hoca ve ders halkalarına dikkat çekmiş, medreselerin inşasıyla beraber eğitim şeklinin değişmediğini sadece hoca ve ders halkalarının üzerine medrese sisteminin kurulduğunu ve bu medreselerin vakıflar tarafından himaye edildiğini belirtmiştir.

“Şer’i Toplum” başlıklı beşinci bölümde (s. 93 - 113), sanayi öncesi İslam toplumunun arabuluculuk yönüne değinen yazar, ihtilafların çoğunlukla mahkemelere taşınmadan yaşlılar, imamlar, aile büyükleri ve saygın kişiler tarafından çözüme kavuşturulduğunu belirtmiştir. “Arabuluculuk” faaliyetiyle çözüme kavuşturulamayan davaların ise son çare olarak mahkemeye taşındığını ve bu davaların herhangi bir hak ihlaline mahal vermeden titizlikle çözüme kavuşturulmaya çalışıldığını vurgulamıştır. Mahkemelerin de öncelikle sulh yöntemini benimsediğini dile getiren yazar, kadınların mahkemeye olan ilişkisini ve sosyal haklarını ele aldığı bir alt başlık açmış, burada İslam toplumunda kadınların, sanılanın aksine birçok haklarının bulunduğunu ve bu haklarını mahkemelerde çok rahat bir şekilde savunabildiklerini belirtmiştir.

Birinci bölümün “Modern Dönem Öncesi Yönetim: Daire-i Adalet” adlı altıncı ve son başlığının (s. 113 - 131) neredeyse tamamını, bünyesinde birçok ülke ve toplumu barındıran Osmanlı İmparatorluğunun hukuk sistemi ve yönetimine ayıran yazar, Osmanlı devletinin ödünsüz bir şeriat yönetimi kurduğunu, I. Bayezid’in fıkıhçıları yanına alarak onlarla beraber yönetimi faal bir şekilde sürdürdüğünü ve bunun I. Bayezid’in ölümünden sonraki iki asırda ve -zamanla etkinliğini yitirse de- imparatorluğun son anına kadar yönetim modeli olarak devam ettiğini ifade etmektedir. Osmanlıların mahkemelere mahsus bir mekan, bir mahkeme binası tahsis eden ilk devlet olduğunu, Osmanlı öncesi dönemlere göre mahkeme sayılarının önemli ölçüde arttığını, şehrin ticari merkezlerinin bulunduğu yerlerde dört mezhebe ait, her birini temsilen dört ayrı mahkeme bulunduğunu belirtmiştir.

Kitabın ikinci kısmını oluşturan “Modernlik ve Kırılmalar” bölümünün ilk konusu ve kitabın en uzun kısmı “Müslüman Dünyayı ve Şeriatını Kolonileştirmek” başlığını taşımaktadır (s. 131 - 173). Yazar tabiri caizse bu bölümde okuyucusuna meramını dökmüştür. Bu bölüme kitabın mihenk taşı oluşturabilecek bölüm diyebiliriz. Yazar, bu başlık altında modern dönemde sömürgeci devletlerin doğrudan veya oryantalistler vasıtasıyla dolaylı olarak İslam hukukuyla nasıl bir etkileşimde olduklarını, hukuku kendi emellerine nasıl alet ettiklerini ve Müslüman toplumları hukukla nasıl sindirme politikası uyguladıklarını etkili bir dille ve örneklerle ortaya koymaktadır. Yazar sömürgeci devletlerin ve oryantalistlerin

özellikle Hindistan, Endonezya, Osmanlı, Mısır, İran ve Cezayir’de hukuku kendi emellerine nasıl alet ettiklerini farklı bir bakış açısıyla gözler önüne sermiştir.

Yazar, Osmanlı İmparatorluğunda ayrı bir yeri olan ve ciddi bir malvarlığına sahip olan vakıfların şeyhü’l-İslam, sadrazam gibi önemli devlet adamları tarafından denetlendiğini, yeni gelen hükümetin ise vakıflarla ilgili bir bakanlık tesis ederek bu vakıfların gelirlerine on yıl içerisinde el koyduğunu belirtmiştir. Hükümetin, vakıflara ilişkin bu düzenlemeleri, zaman içerisinde vakıflardan beslenen Cami ve Medrese gibi kurumların zayıflamasına yol açmıştır.

Vakıf reformlarından payını alan bir diğer devletin de Cezayir olduğunu söyleyen yazar, Cezayir’i sömüren Fransızların desiselerini aktardığı bu alt başlıkta, göz dikilen toprakların İslam hukukuna göre çeşitli ortaklık ve vakıf şekilleriyle tanzim edilen topraklar olduğunu, Fransızların bu vakıf arazilerinin birçoğunu gasp ettiğini ve bu gaspın 1840 yılında yürürlüğe konan bir yasa ile meşrulaştırılmaya çalışıldığını, böylece onların bu arazi ve mülkiyetlere meşru yoldan el koyduklarını ilan ettiklerine dikkat çekmiştir. Bunları yaparken Fransız oryantalistlerin, Kur’an miras hukukunun eksiklik içerdiğini, Cezayirîlilerin Aile vakfı müessesesinin de Kur’an’a aykırı olduğunu söylediklerini belirten yazar, Fransızların vakfın kötü bir bid’at olduğu inancını yaydıklarını ve bunu Müslümanlar adına yaptıklarını belirtmiştir. Fransız oryantalistlerin İslam veraset hukukunu düzenlemek adına reform girişimlerine başladıklarını, bu konuda onlarla çalışmaya gelen Orta Doğulu öğrencilerle işbirliği yaptıklarını ve bu konuda Faculte de Droit d’Alger’in Rektörü Profesör M. Morand’ın Kur’an miras hukukunu reforme etmeyi veya tamamen kaldırmayı amaçlayan öğrencilerin doktora çalışmalarına danışmanlık yaptığını ifade etmiştir. Fransız oryantalistlerin çalışmaları ve kanuni düzenlemelerin, ortak mülkiyetin muhafaza ettiği gayrimenkulü zorunlu olarak bitirme projesi olduğunu vurgulayan yazar, yüzyılın sonunda sömürgecilerin tarıma elverişli muazzam arazileri ellerine geçirdiklerini belirtmiştir.

Bir önceki başlığın devamı niteliğinde olan “Ulus Devletler Çağında Hukuk” adlı sekizinci başlık (s. 173 - 207) daha çok, sömürge devletlerinin, hukuku ele geçirdikten sonraki sürecini ve uygulamalarını esas almıştır. İslam devletleri üzerinden analiz yapan yazar, sömürge devletlerinin hukuk reformlarını hangi yöntemlerle uygulamaya koyduklarını, ne gibi aldatmacalar yaparak bu uygulamaları Müslüman toplumlara kabul ettirme gayretlerini, kimi zaman ironiye başvuran bir dil ile eleştirmiştir. Sömürgecilerin, egemenlik aracı olarak kullanımlarına müsait olmayan Aile Hukukuna dokunmamalarını ve bu yaptıklarını da Müslümanların şahıs hukukuna saygıdan dolayı yaptıklarını söylemeleri

oryantalistlerin ve onların yerli işbirlikçilerinin ne derece kurnaz ve ikiyüzlü olduklarını gözler önüne sermektedir.

Yedinci ve sekizinci başlığa paralel olan dokuzuncu başlık ise “*Devlet, Ulema Ve İslamcılar*” konusunu ele almaktadır (s. 207 - 239). Yazar bu bölümde 1950 - 1990 dönemleri arasında konu edinmiştir. Yine devletler üzerinden analiz yapan yazar, genel olarak Müslüman toplumların bu dönem içerisinde İslami bir uyanış yakalamaya çalıştığını, hatta bunu kısmen yöneticilere baskı yaparak kabul ettirseler de, şeriatla yönetimin sadece kağıt üzerinde kaldığını, bunun dahi modern projenin bir planı olabileceğini, birçok ülkede bu şekilde (şeriat lehine) kararlar alındığını fakat fiiliyatta hiçbir şeyin değişmediğini belirtmiştir. Öyle ki gerçekten şeriat yönetimini tekrar uygulama eğiliminde olan yöneticilerin bile şeriat ahkâmı konusunda ön hazırlıkları ve çabalarının olmaması sebebiyle aynı durumun devam ettiğini belirtmiştir.

Yazarın son notlarını ise “*Bir Zamanlar ve Günümüzde Şeriat*” adlı başlık oluşturmaktadır (s. 239 - 251). Kitabın kısa bir özeti de sayılabilecek bu bölüm, daha çok yazarın araştırmasının sonuçları niteliğindedir. Bu bölümde şeriatı etraflıca ele alan yazar, şeriat ahkâmı hakkında olumlu düşünceler serdederken, şeriatın başına gelen olumsuzlukları modern döneme ve şeriatın içinin boşaltılarak kağıt üzerinde metinleştirilmesine bağlamıştır. Yazarın, şer’î bir düzen kurmanın artık imkanı kalmadığı görüşüyle kitabını sonlandırması ise dikkat çekmektedir.